

U petom poglavlju, *Outside the Law? Avengers, Clerics, Students* (96-117), autor se bavi grupama koje su prividno bile izvan zakona. Dio o osvetnicima svojevrsan je nastavak poglavlja o korupciji sudstva. I tu autor zastupa tezu o provedbi pravde ondje gdje je ruka države nije mogla podijeliti i obnavljanju ravnoteže. Osveta je imala svoja propisana pravila i njezin je cilj bio obnova mira, a ne bezakonje. Osveta je bila društveni čin, a ne privatna volja, jednako kako je obiteljska solidarnost bila društveni konstrukt, a ne dana stvarnost. Osim osvetom, nesuglasice su se rješavale i privatnom arbitražom, koja je bila još jedna neformalna institucija, brža i jeftinija od suda. U tom poglavlju Dean raspravlja o svećenicima i studentima kao grupama koje su također imale posebni status i nisu spadale pod jurisdikciju civilnih sudova.

Poglavlje o kazni, *Punishment* (118-143), daje vrlo jasan pregled uobičajenih vrsta kažnjavanja s objašnjenjem u kojim su se slučajevima i kako koristile, te koliko su bile učestale. Tu je važna rasprava o kontroverznoj knjizi M. Foucaulta "Nadzor i kazna" (hrvatski prijevod: Informator - FPZ, Zagreb 1994.). Foucault raspravlja o prijelazu između dvije vrste penalnih sustava: jednog usmjerenog na kažnjenikovo tijelo (u feudalno doba) i drugog usmjerenog na kažnjenikov um (u kapitalizmu). Foucault tvrdi da je prije 18. stoljeća dominirajući oblik kažnjavanja bila tjelesna kazna, a da u 18. stoljeću dolazi do razvoja zatvora koji počinju prevladavati. Dean mu se suprotstavlja u četiri bitne točke: zatvaranje kao kazna nastalo je u srednjem vijeku da bi postalo učestalo u kasnomu srednjem vijeku; kazna je evoluirala i ne može se promatrati kao statički fenomen; Foucaultova usporedba javnog pogubljenja izdajice i disciplinarnih pravila u zatvoru za dječake 80 godina kasnije, može se primijeniti na bilo koje razdoblje predmoderne povijesti; u srednjem vijeku, 18. stoljeću i danas prevladavajući oblik kažnjavanja su novčane globe, a ne tjelesno kažnjavanje ili zatvor.

U posljednjem poglavlju, *Crime in Literature* (144-161), autor raspravlja o srednjovjekovnoj književnosti kao izvoru za povijesno istraživanje tadašnjeg zločina. Tu se koncentrira na intertekstualni pristup, strukturalističku i naratološku analizu te teoriju prijma, tj. odgovora književnosti na društvene probleme.

Deanova knjiga je idealna kao uvod u povijest srednjovjekovnog zločina, duhovita, jasna i jednostavna za čitanje te senzacionalna u svom rušenju uvriježenih mitova i krivih predodžaba o srednjem vijeku.

Marija Filipović

Lenka Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500: kotorski distrikt*, Pobjeda-Narodni muzej Crne Gore-Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 2006., 653 str.

Cjelovito, monografsko proučavanje povijesti Crkve i crkvene organizacije na pojedinim dijelovima istočnojadranske obale iznimno je zahtjevna istraživačka zadaća koja iskuje višegodišnji predan rad znanstvenika. Upravo zbog te činjenice, zbog složenosti koju nalaže pristup i opsežnosti rada, relativno je malo (osobito u suvremeno doba) pregleda povijesti Crkve na ovim prostorima (primjerice, pojedinih nadbiskupija ili biskupija) iz pera isključivo jednog autora. Nasuprot tome, mnogo su brojniji zbornici radova, nastali nakon održavanja znanstvenih skupova u povodu neke zapažene obljetnice iz prošlosti Crkve na nekom užem ili širem području.

Lenka Blehova Čelebić, znanstvenica u Istorijskom institutu Crne Gore, klasična filologinja i povjesničarka, autorica je nedavno objavljene monografije *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500: kotorski distrikt*. Riječ je o vrlo opsežnu djelu u kojemu se, na oko 650 stranica teksta i uz brojne priloge, predstavljaju temeljne značajke iz prošlosti Crkve u Boki kotorskoj, odnosno na području Kotorske biskupije. Istraživanje je poglavito upravljeno na razdoblje razvijenoga srednjeg vijeka, a zasnovano je na višegodišnjem autoričinu proučavanju izvorne arhivske građe iz Istorijskog arhiva u Kotoru i Biskupskog arhiva u Kotoru. Također, u radu su uporabljene i brojne objavljene zbirke arhivske građe, kao i historiografska literatura relevantna za obradu te problematike. Knjiga je, sa sadržajne strane, podijeljena na četiri temeljne tematske cjeline unutar kojih se nalazi niz manjih poglavlja i potpoglavlja.

Uvodne napomene (7-34) sadrže sažet i pregledan osvrt na glavne smjernice u povijesnom razvoju Crkve na kotorskom području, od prvih tragova kršćanstva na tim prostorima do konca 15. stoljeća. Nesigurna i nedovoljno potvrđena vijest o biskupu Kotora potječe iz 451. godine, a prema Ferdi Šišiću kotorski se biskup Viktor bilježi (530. ili 533. godine) kao sufragan Salonitanske biskupije. Također, nemalu važnost za utvrđivanje ranih tragova kršćanstva na tlu Kotorske biskupije imaju otkrića drevnih sakralnih zdanja (npr. crkva sv. Marije od Rijeke u Kotoru), kao i djelovanje cijele lepeze ondje osnovanih benediktinskih samostana (oko 20). Nadalje, autorica u toj cjelini posebnu pažnju pridaje tijesnoj upravnoj povezanosti kotorske Crkve s talijanskim Barijem, kao i položaju Kotorske biskupije u kontekstu politike zetskih vladara i prijelaza grada pod mletačku vlast početkom 15. stoljeća.

U osvrtu na uporabljene izvore saznajemo za najčešće korištenu vrstu arhivske građe: bilježnički spisi, sudski spisi, prijepisi kurijalnih dopisa i dispensa te prepiska s Rimskom kurijom. Obazirući se, nadalje, na uporabljivost historiografije, autorica ističe zaostatak crnogorske historiografije u radu na kritičkom objavljivanju arhivskih vrela, kao i njezinu nedovoljnu aktivnost u proučavanju srednjovjekovne povijesti današnjega crnogorskog državnog područja. Napomene o objavljenim izvorima i literaturi pisane su s velikom pažnjom i nastojanjem da se zabilježe svi bitni prinosi historiografija okolnih zemalja (Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Italija) koji se odnose na zadanu temu. Također, autorica u tom dijelu knjige upućuje i na opće smjernice, odnosno na cilj studije: osim što teži prikazati konkretna događanja iz povijesti kotorske Crkve toga doba, ovo opsežno djelo nastoji i dati širi, društveni, politički i kulturni kontekst uloge i djelovanja Crkve na tom dijelu Jadrana u razvijenomu srednjem vijeku.

Prva cjelina knjige naslovljena je *Katolička crkva, uređenje i unutrašnji život* (35-224). Započinje opsežnim osvrtom (poglavlje naslovljeno "Crkveni uredi i administracija kotorske dijeceze") na svjetovno (dijecezansko) i redovničko svećenstvo Kotorske biskupije. Autorica donosi opće podatke o crkvenoj hijerarhiji u Kotorskoj biskupiji, kronološki prati i navodi temeljne značajke iz djelovanja kotorskih biskupa od 13. stoljeća do početka 16. stoljeća, ističe njihovu ulogu u crkvenom i društvenom životu toga područja, ali i navodi teškoće i otegotne okolnosti na koje su nailazili u pojedinim etapama povijesti. Slijedi potom, velikim dijelom zasnovan na neobjavljenim dokumentima, osvrt na kotorske vikare, arhiđakone, arhiprezbitere, kanonike, kapelane i papinske akolite, kao i na ustroj i članstvo Kotorškoga kaptola. Za crkvenu povijest Kotorske biskupije iznimno je vrijedan osvrt na negdašnje tamošnje redovničke zajednice. Uz pregled svih dokumentiranih samostana na kotorskom području, autorica detaljnije kazuje o benediktincima, franjevcima, dominikanci-

ma, celestincima i pustinjacima, a veću pozornost pridaje i zapaženim i zaslužnim sudionicima kotorskoga crkvenog i društvenog života toga doba (djelovanje ratačkog opata Jurja Pelinovića u Kotoru, opata samostana sv. Jurja Tripuna Bolice i dr.).

Sljedeći također opsežno poglavlje *Unutrašnji život Crkve* u kojemu se autorica detaljno osvrće na socijalne razlike i napetosti među klerom, posebice izražene s obzirom na društveno podrijetlo svećenika (plemići – nositelji visokih crkvenih službi; pučani – niži kler). Na osnovi arhivskih spisa (npr. oporuka, inventara samostana i dr.) razmatraju se, nadalje, stupanj obrazovanosti kotorskoga klera i njegove kulturne potrebe (posjedovanje knjiga), a kao primjer iznimnoga kotorskog svećenika-intelektualca navodi se humanist Nikola Modruški iz Grblja (ili Maina). Važnu sastavnicu u kulturnom životu srednjovjekovnoga Kotora imale su i škole (mahom ponikle u okrilju neke crkvene ili samostanske ustanove); autorica donosi niz konkretnih primjera svećenika učitelja u kotorskim školama.

Sljedeća tema studije odnosi se na problematiku upravljanja dijecezom i jurisdikciju Kotsorske biskupije. Autorica u tim tematskim odsječcima razmatra patronatsko pravo unutar dijeceze, problem upravljanja crkvenom imovinom (posebice u kontekstu kriznih razdoblja i propadanja crkvene imovine). Osobito je zanimljiv osvrt na arhivsku građu kojom se dokumentira tijek i proces gradnje pojedinih crkvenih zdanja, utvrđuju inicijatori (donatori), kao i sredstva koja su bila potrebna za nastajanje pojedinih crkvenih objekata. Tu dani brojni podatci iz oporuka kotorskih plemića i pučana ujedno su i vrlo dragocjeno vrelo za proučavanje kulturne i umjetničke povijesti grada Kotora i Kotsorske biskupije. Važnu ulogu u životu Crkve, posebice glede njezinoga odnosa prema svjetovnim vlastima, imali su i njezini prokuratori zastupnici. Konkretnim primjerima utvrđuju se njihove ovlasti, dužnosti i način djelovanja te ističe kako su dužnosti crkvenih prokuratora gotovo redovito obnašali odvjetci vodećih kotorskih plemićkih obitelji (Bolica, Buća, Bizanti, Drago i dr.).

Druga velika tematska cjelina knjige naslovljena je *Crkva i komunalno društvo* (225-308). U prvom poglavlju (*Crkva "u svijetu"*) te cjeline središnja je tema istraživanja autorice angažman svećenstva u političkim i društvenim događanjima u Kotoru i na širem području Boke, a navedeni su i konkretni primjeri djelovanja kotorskih svećenika kao poslanika – pregovarača na dvoru raškog ili bosanskog vladara. Dokumenti posvjedočuju i iznimnu šarolikost strukture kotorskoga svećenstva, kao i njegovu mobilnost i otvorenost. Raščlamba kotorskih spisa otkriva brojne duhovne osobe u Kotoru zavičajem iz Albanije (često izbjeglice nakon pada Skadra pod osmanlijsku vlast 1479. godine), iz Ulcinja i Bara, ali i iz dalmatinskih, kvarnerskih ili talijanskih gradova. Također, brojni su kotorski svećenici djelovali i obnašali prestižne crkvene službe izvan svoga zavičaja. Takav su primjer, navodi autorica, već spomenuti Nikola Mainjanin (Nikola Modruški), njegov nasljednik u modruškoj biskupiji Antun Gauzello Jakonja, kao i niz Kotorana – zapaženih crkvenih dostojanstvenika u Baru, Dubrovniku, Zadru, Mlecima i Rimu.

Poglavlje *Vjerski život* čitatelju podastire širok spektar vjerskih udruga djelatnih na području Kotsorske biskupije. Posebno su detaljno obrađeni trećoredci, a kao primjer najslavnije pripadnice trećega reda istaknuta je bl. Ozana Kotsorska (1493.-1565.), podrijetlom iz sela Releze u Lješanskoj nahiji, štovana i od pravoslavnih vjernika. Nadalje se detaljno razmatraju kotsorske bratimske udruge (posebice bratovština flagelanata i bratovština sv. Križa), raščlanjuje njihov ustroj, statutarne odredbe, struktura članstva, karitativna djelatnost te opći prinosi duhovnom životu grada Kotora i Boke.

Koliko se može govoriti o duhu *devotio moderna* u Kotoru također je jedno od problemskih pitanja kojima se bavi knjiga. Upućujući na konkretno djelovanje raznih propovjednika u Kotoru (fra Nikola i dominikanac Ivan Pistorije, 15. stoljeće), autorica zaključuje da je Kotor – iako neporecivo izoliran i periferan – svakako također bio sredina u koju su, iako sa zakašnjenjem, dopirali (ponajprije s talijanskog prostora) utjecaji reformnih gibanja u Katoličkoj crkvi. Razmatra se, nadalje, prisutnost kultova zapadnoga tipa (kult sv. Martina iz Toursa, sv. Tripuna, sv. Marka, Marijanski kult), štovanjem kojih je Kotor također participirao u duhovnim gibanjima europskoga zapada srednjega vijeka. Dio vjerskoga svakodnevlja kotorskih građana, jednako duhovnih osoba kao i puka, bila su hodočašća (razmatraju se pravci kotorskih srednjovjekovnih hodočašća, navode konkretni primjeri iz oporučnih spisa), kao i vjerski običaji prilikom sahrane odnosno odabira posljednjeg počivališta pokojnika. Sve te značajke, detaljno predočene i bogato dokumentirane konkretnim arhivskih podacima, nepobitno posvjedočuju nekdašnju punu integritetnost Kotora i Kotske biskupije u zapadno, katoličko vjersko i uljudbeno ozračje.

Poglavlje *Crkva i lokalna politika* vrijedna je raščlamba odnosa, isprepletenosti i međuovisnosti djelovanja Crkve i lokalne, komunalne politike. Prikazani su primjeri sukoba između crkvene i laičke vlasti glede investiture, problem razgraničenja između crkvenog i svjetovnog sudstva, kao i primjeri intervencije Svete Stoline u lokalne prilike. Naposljetku, kao primjer sudjelovanja svećenstva u životu laika navedeni su slučajevi u kojima su svećenici birani za skrbnike (tutore) maloljetne djece te kao zastupnici–prokuratori (često u delikatnim slučajevima) kotorskih obitelji ili pojedinaca.

U trećoj cjelini knjige (*Svijet katoličkog klera*, 309-357) obrađuju se “ranjive točke klera” te se – kao primjeri ponašanja neprimjerenog svećenstvu – navode primjeri konkubinata, izvanbračnih odnosa (posebno svjetovnoga svećenstva), nepotizma, simonije, gomilanja prebendi, zelenaštva, nemarnosti u ispunjavanju pastoralnih obveza i dr. U drugom poglavlju iste cjeline (“Privatni život klera”) autorica razmatra međusobni odnos pripadnika klera u njihovim zajednicama, navodi primjere međusobne upućenosti, pomaganja i potpore, ali i trzavica, sporova i konkretnih parnica (nerijetki primjeri prijepora između svećenika plemićkog i pučkog podrijetla). Svakodnevlje duhovnih osoba u Kotoru bile su tada i pohare teških bolesti (kuga), nerijetko pustošeći cijele crkvene i samostanske zajednice. U godinama takvih pošasti svećenici su, svjedoče primjeri, često preuzimali (kao ispovjednici oboljelih osoba) ulogu gradskih bilježnika i zapisivali posljednju, u teškoj bolesti izrečenu volju oporučitelja.

Četvrta cjelina knjige nosi naslov *Pravoslavna crkva i slovenska služba* (359-391). Navodeći kako je “Katolička crkva na prostorima Boke Kotorske bila dominantna”, te da je “Pravoslavna crkva djelovala od XIII vijeka mimo grada i njen uticaj na krupnije tokove u gradu bio je neznatan” (359), autorica napominje s kojima se poteškoćama susreće istraživač povijesti djelovanja Pravoslavne crkve u srednjovjekovnom Kotoru i njegovoj okolini: “Nepostojanje izvorne srednjovjekovne dokumentacije Pravoslavne crkve za ovo područje prouzrokovalo je žalosno faktografsko stanje pred kojim se nalazi istraživač kada pokušava rekonstruirati istorijat Pravoslavne crkve Boke Kotorske u srednjem vijeku i dodati makar nešto novo” (359). Teme su te cjeline opći osvrt na djelovanje Zetske episkopije, primjeri prodora pravoslavlja među katoličko stanovništvo širega područja bokeljskog priobalja, politika Mletačke Republike prema pravoslavnim vjernicima, odjeci Firentinske unije u

kotorskom kraju, kao i konkretni spomen pravoslavnih svećenika u bokeljskim selima (ponajprije na području Luštice i Grblja). U sklopu te cjeline je i poglavlje o uporabi slavenškog jezika u bogoslužju te tragovima glagoljice i svećenika–glagoljaša na području Boke kotorske. S obzirom na razvidnost (iz samih dokumenata koje podastire autorica) činjenice da su primjeri glagoljaštva isključivo vezani za Katoličku crkvu, sadržajem se poglavlje mnogo više uklapa u neku od prethodnih triju cjelina knjige. To je, ujedno, i jedina veća zamjerka inače vrlo korektno osmišljenoj sadržajnoj koncepciji knjige.

Završni, također opsegom nemali dio knjige, čine *Zaključak* (393-399) te brojne tablice i prilozi (399-533), iznimno korisni proučavateljima povijesti Crkve na bokeljskom području: pregled papa od 11. do 15. stoljeća, kronotaksa kotorskih biskupa do 1500. godine, popis generalnih vikara Kotorske biskupije (1300.-1500.), arhiđakona (1200.-1500.), arhiprezbitera (1200.-1500.), kanonika (1300.-1500.), opata samostana sv. Jurja od Zaljeva (1300.-1500.), zetskikh episkopa i krajinskih biskupa, pregled cijena i godišnjih prihoda u Kotoru te popis crkvenih objekata na području Kotorske biskupije (crkve, oltari, kapele, samostani, patronati). Slijedi sažet, također istraživaču vrlo uporabljiv rječnik latinskih i grčkih pojmova te brojni prijepisi izvornih dokumenata vezanih za istraživanu problematiku (izdvaja se crkveni katastik iz 1431. godine). Na kraju knjige su popis uporabljenih izvora i literature (533-552), sažetci na engleskom i španjolskom jeziku (553-568), 84 ilustracije s odlično sročnim autoričnim komentarima (569-620), kazala imena, zemljopisnih pojmova i predmeta (621-647), bilješka o autorici (649) i sadržaj (650-653).

Monografija Lenke Blehove Čelebić *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500* uistinu je izniman znanstveno-istraživački pothvat i golem prinos proučavanju povijesti Crkve (ponajprije katoličke) na kotorskom području, ali i prinos upoznavanju tamošnjih društvenih, političkih, kulturnih i gospodarskih prilika u razvijenu srednjem vijeku. Obilje arhivske građe, do sada nepoznate i neobjavljene, pregršt konkretnih podataka o događanjima i njihovim protagonistima, pretočeno je u skladnu cjelinu – pravu enciklopediju saznanja o kotorskoj Crkvi. Pomno su obrađeni crkveni dostojanstvenici Kotorske biskupije i predstojnici važnih samostana, ali i predstavnici nižih crkvenih službi, seoski svećenici, trećoredci, glagoljaši i pravoslavni kaluđeri. Plastično i živo, metodološki besprijekorno i uvijek s potkrjepom iskaza u arhivskim dokumentima, autorica čitatelju otvara sliku o temeljnu ustroju i povijesnom razvoju Crkve na kotorskom području, njezinim usponima i padovima, krizama i teškoćama, zaslužnicima i stradalnicima, kao i o njezinoj punoj uronjenosti u društveno svakodnevlje grada i okolice. Knjiga o kršćanstvu u Boki u razvijenu srednjem vijeku ne promatra istraživanu problematiku samo kroz zatvorenu, izoliranu povijest Crkve i svećenstva već ih integrira u život Kotora i Boke, svjedočeći tako o neprijepornosti uloge Crkve u povijesti toga kraja.

Na kraju, opsežna studija Lenke Blehove Čelebić poticajno je djelo i za hrvatsku historiografiju, inspirativno i poučno kao model za dubinsko, slojevito istraživanje (temeljeno na arhivskoj građi) povijesti (nad)biskupija na našem prostoru, a ujedno je i konkretan dokaz kako takvo djelo može iznimno kvalitetno napisati i samo jedan autor.

Lovorka Čoralić